

HASONMÁSOK

VAJDA GÁBOR

Okkal viseli Mirko Kovač prózagyűjteménye* az elbeszélések alcímet. Valóban nem tömör novellák ezek, hanem rendszerint nagyobb epikai bőséggel előadott, a hely, az idő és a cselekmény egységét feloldó történetek. Minden esetben az az elbeszélő tudósít bennünket a szereplőkről, illetve az eseményekről, aki többé vagy kevésbé igen közel van az íróhoz, sőt esetenként azonos vele. Az azonosságot vagy a viszonylagos távolságot az dönti el, hogy vajon a történések a tudatalattinak, a fantáziának a megnyilvánulásai-e. A reális és az irreális szférája között Kovačnál azért nem lehet éles az átmenet, mert az író nemegyszer hivatkozik a misztikusokra s az emberi lélek ismerőire. Ennek megfelelően olvashatjuk a könyvnek már az első soraiban: „Néha olyan messzire elmegyek, hogy hinni kezdek a másik énemben, vagy legalábbis a kilenc én valamelyikében Gurgyijev skálájáról.”

Az ilyen belső megosztottság óhatatlanul egybefonódik az énkereséssel. Miként a legtöbb író, Mirko Kovač is gyermekora tájain szeretne hajdani önmaga nyomába lépni. Ez viszont aligha könnyű vállalkozás, hiszen a véleményükben az uralkodó erkölcshez igazodó régi ismerősei közül többen megharagudtak az íróra, mert botrányos könyvében csak a rosszat tárta fel környezetéről és önmagáról. Nem hajlandók megérteni, hogy az író t főleg apja emléke szorongatja. Barbár szülője miatt nem lehetett harmonikus gyermekora, s ez készteti arra, hogy kötetnyitó elbeszélésébe (Áttetsző test) egy groteszk, de a könyv egésze szempontjából is lényegláttató metafora kerüljön. Hajdani önmaga ugyanis a következőképpen vall neki szörnyű álmáról: „Apám konyhakéssel jelenik meg, és egyszerűen kétfelé vágja a testemet, oly könnyedén, ahogyan az almát vágják félbe. Testem egyik fele mozdulatlan marad, ez az elhalt rész, a másik pedig különválik tőle és a te alakodat ölti, a te tested lesz. Ettől kezdve a te életedet élem, még ébren is.” Az elbeszéléskötet világa a leltározó értelmén túl van. Ami volt, az csak

* Mirko Kovač: *Égbéli jegyospár*. Forum Könyvkiadó, Újvidék 1990. Fordította Brasnyó István

egészen új összefüggések között kelhet életre. Ez az ismerősökre, barátokra is vonatkozik. Züllött csavargók, szent remeték tűnnek fel, s az elbeszélő szorongva hallgatja vádjaikat, panaszait. Soha sincs egészen tisztában vele, mennyire valóságosak ezek a furcsa árnyak. Hogy itt poétikai megdondolásról s nem csupán lélektani kuriózumról van szó, az abból is látszik, hogy egyik-másik elbeszélésben egészen hosszúra nyúlik a váratlanul megjelenőnek az élettörténete, s emellett ezek a „kísértetek” hasonlítanak egymásra. Többségükben „csontos kezű” emberek, akik valamilyen mániában szenvednek. Egyesek közülük a totalitárius igényű hatalom áldozatai, annak ellenére, hogy képességük és humanizmusuk átlagon felüli. A repedés, a Találkozásom Valentyinnel és Az emberélet harmincharmadik esztendeje szereplői a hazai és a szovjetunióbeli sztálinizmus megnyomorítottjai. Főleg azért, mert az író tökélykereső énjének kivételései. E történetek között különösen az első magával ragadó. Hősét, Fehkót a magánélet keresése tette a történelem áldozatává, majd pedig irodalmi művek restaurálójává. Az író valójában a saját munkája után is kérdőjelet tesz, amikor kételkedve hallgatja a különcöt, aki már csak annak él, hogy szerényen háttérben maradva, bejavításokkal egészen tökéletessé tegye a múlt kimagasló nemzeti irodalmi alkotásait. Az elbeszélő a szerencsétlen különc mellé áll, annak ellenére, hogy a könyv utolsó történetében az irodalomtörténészeket is ellenszenvvel említi. Ez érthető, hiszen önmagával is viaskodik, amikor ezekkel a szavakkal ítéli halálra a szerencsétlent: „Maga az emberi élet a repedés, a könyveket pedig hagyja békén. Azok csontok.” A Fehkóhoz hasonló „szentek” (Valentyin, Sava) dialektikus ellentétpárjai az írónak, az ingerlékeny prófétának, aki egyrészt befolyásolni szeretné az életet (s azért ír viszonylag olvasmányosan), másrészt pedig a „repedések” elkerülésére is gondot fordít.

A már említett utolsó elbeszélésben (Apám és mondásai, avagy az égbéli jegyespár) Kovač az aggastyán maszkjában saját elbeszéléseiről vall: „Leginkább az Idegen jelenik meg bennük, az isteni archetípus, az a személy, aki valamilyen hírt hoz vagy közvetítőnek ajánlkozik az Ismeretlennél.” Eszerint az Égbéli jegyespár ihletése elválaszthatatlan a mítosztól, a mitológiától. Ez azonban már az első elbeszéléstől kezdve nyilvánvaló, hiszen az utalások, hivatkozások az emberiség tapasztalatkincsének felhasználásáról tanúskodnak. Ezért ítélkezhet ritkán Kovač kategorikusan, közvetlenül. Emiatt hagyatkozik az objektív ábrázolásra még akkor is, ha – miként az Éj s nap c. elbeszélés papjának esetében – kézenfekvő s a politikusoknak is tetsző gesztus lenne az elmarasztalás. Írónk a mélység érdekében uralkodik az indulatain.

A teljes nyitottság az eszménye, emiatt vállalja a szent csavargó szerepének megpróbáltatásait, szemben a kényelem, az átmeneti kellemesség érdekében vállalt megalkuvások hazugságaival. Neki a mások számára nehezebb

vállalt megalkuvások hazugságaival. Neki a mások számára nehezebb feladatok könnyebbek. Könnyen jut el az élet rútabb oldalához, sőt a patológikushoz is. Ebben aligha példamutató, ám ő nem is azért követi szélsőségekre hajlamos énjét, hogy másoknak is példát mutasson, hanem amiatt, hogy mint művész eljuthasson az élet és a sorsok lényegéig. Nem hiába hangsúlyozza lelkületének pravoszláv gyökereit, s nem véletlenül tűnik fel az ő elbeszéléseiben is a hasonmás. Dosztojevskijre emlékeztet bennünket tehetségének természete s az a meggyőződés, amelyen szerinte feltétlenül át kell jutnia az embernek.

Úgy tűnik, a hasonmásoknak Kovač elbeszéléseiben misztikusabb szerepük van, mint az említett orosz író patológiai témájú művében. Szerintünk Dosztojevskijnek A hasonmás c. regénye elsősorban lélektani problémára épülő szatíra, míg Kovačnál a pszichopatológiai problémák mindenekelőtt a műalkotóval vannak összefüggésben, jóllehet az iróniától sem függetlenek. A Florijan című elbeszélés a következő vallomástörredéket is tartalmazza: „Nem vagyok híve semmiféle csodáknak, és nem hiszek a titokzatos erőkben sem, mégis valami *misztikus törvényszerűség* ötlök föl bennem, bizonyos *kettősség*, amely különböző formákban mutatkozik meg.” E sejtelem nyugtalanító kérdés felvetéséhez vezet: „... ami történik velem, nem kísérlet-e vajon a halállal való kapcsolat fölvetelére (a halál fogadására), avagy az *az iniciáció, amely a létezés új módozatába vezet be...*” (Kiemelések az írótól.)

Az ilyen találkozások elválaszthatatlanok a fokozódó szorongástól, az azonosság és a különbözőség okozta vívódástól, sőt egyfajta szimbolizmustól. Az Áttetsző test c. elbeszélésben a szülővidékére látogató író gyermekkori énjével találkozik, aki külsőleg is hasonlít hozzá. Hogy miért kellett átlépnünk a fantasztikum világába, arra akkor derül fény, amikor az írónak egy halottasházban gyermekkori énjének hullájával is szembesülnie kell. Nehéz eldönteni, vajon a játékos manírnak vagy pedig a vizionáló szimbolizmusnak az elemei vannak-e itt túlsúlyban. Ahhoz viszont aligha férhet kétség, hogy itt az öregedő, mindenkori ember belső drámájának kivételéről van szó. Meg aztán az említett Dosztojevskij-regény üzenetének átértékeléséről is. Míg ugyanis Goljadkint ifjú hasonmása (korábbi életrevaló önmaga, illetve az újabb nemzedék) háttérbe szorítja, addig a Kovač-elbeszélés narrátora szomorú túlélőként veszi tudomásul hajdani énjének pusztulását.

A pszichológia, ahelyett hogy belső osztódásban merülne ki Kovač elbeszélői világában, az álom és valóság kiegyenlítődéését, az én, te, ő megkülönböztethetlenségét is magában foglalja. A narrátor a jelenben és a jelenért élőnek mutatja be önmagát, akitől idegen a raktározó emlékezet. Akikkel valaha kapcsolatban volt, azok olyannyira tartozékaivá lettek lényének, hogy mint újra felbukkanó valóságosan létezők, felfoghatatlanok számára. Egyszerűen nem tudja, hova tegye őket, s e tanácstalanságból

valósággal tragikomikus helyzetek adódnak. A már említett Florijan, akivel annak elbeszélése szerint rövid ideig tartó behörtönzése során ismerkedett meg, az elbeszélő alsóbbrendű énjeként is felfogható. A részeges csavargónak ugyanis, miután egy időre életre kelti az íróval való találkozás, nyomavész, mintha nem is létezett volna.

Az előzőnél nagyobb fokú lelki-erkölcsi azonosulásnak lehetünk tanúi a repedésben. Annál is inkább, mert Fehko a saját jóhízműségének az áldozata. Azt az utat járja be a komolyan vett szocializmus kalandjától a magánélet hajótöréséig, amelyet Mirko Kovač is vállalt volna, ha naivabb korszakban indul. Fehko élettapasztalata végeredményben az íróéval azonos, s lényegében abban a közhelyben fogalmazódik meg, mely szerint a hatalom mindenkori emberei olyannyira elvetemültek, hogy legvégül egymást is megsemmisítik. Azonban a szent életformája sem üdvözít, hiszen Fehko kiközösítettként él saját falujában, s öngyilkos lesz. Az író élete nagy fájdalomát fejezi ki azon helyzet által, amikor az Elátkozott udvart, Andrić művét egyedül tökéletesnek találó remete szellemi hagyatékát a rendőrség undorral forgatja át, semmit sem értve a kultúra kereséseinek erőfeszítéseiből.

Hasonlóképpen a Találkozásaim Valentyinnal című elbeszélés hőisével is csupán látszólag áll szemben az író. Valójában éppen olyan dacos természetű, mint ő, s másmilyen körülmények között nyilván Mirko Kovač is a magáénak vallja Valentyin meggyőződését: „Amikor a művész száműzetését szabadságként éli át, ez végzetes lesz a számára.” Minden bizonnyal a magáénak vallja, minthogy számára a tragikus ellentmondások nem a társadalmi viszonyokból, hanem az emberi természetből fakadnak. Így aztán a valós lény a párjaként vállalhatja a kísértetet, s a közöttük levő párhuzamot az utóbbi vonhatja meg: „Létezik egy elmélet, amely szerint minden embernek valahol a világban megvan a szimbolikus halálképe.”

Ha Fehko és Valentyin mint a hatalom által elnyomott szerény munkálkodók felületi ellenérzést és mély csodálatot váltottak ki az íróból, akkor a Züllött társaságban felbukkanó hasonmás a gyermekkori rétegeket is érintve s a különben is érzékeny lelkiismeretet ingerelve a művészete csődjével fenyegeti az írókat. A rejtélyes vidéki ugyanis a saját sorsával bizonyítja, hogy a Mirko Kovač által művelt valóságírodalom rossz útra téríti az olvasót, mert káros szenvedélyeket ébreszt. Ám ez az ideológiával terhelt indulatos különc sem valóságos: „Arra gondoltam, hogy Ruder nem is létezett; az én magam voltam. Valami visszamaradott, megvalósítatlan énem. Magam is, apám rábeszélésére, az altiszti iskolában fölveteliztem. Meglehet, hogy Ruder csupán egy kísérteties vetülete a tulajdon vidéki sorsomnak. Iszonyatosan elborzadtam e fölött az egész fölött.”

Az Emlékezés a cifra madárra c. elbeszélést nem jellemzi ez a kettősség.

Itt ugyanis egy homoszexuális alakját idézi meg a gyermekkori emlék. A befejezésben az ablakon kirepülő madár biszexuális szimbóluma hangsúlyozottan az evangéliumban hirdetett ártatlanságot jelenti. Hogy miért ez a nyomatékos elhatárolódás? Korántsem azért, mintha Mirko Kovač abszolút férfinak tartaná magát. Inkább annak az embernek az önvédelméről van szó, akit szeretetelvése miatt a barbár környezet könnyen meggyanúsíthat. Hasonlóképpen Az emberélet harmincharmadik esztendejében sem érzünk bensőségesebb összefüggést a narrátor lelki struktúrája és apjának, valamint nagybátyjának a sorsa között. A kettősség inkább abban a hatalom által kierőszakolt jellemtorzulásban van jelen, amely az egyik testvért a másik árulójává teszi. A belső megosztás leheőségének az Éj s nap c. elbeszélésben ennél még nagyobb a hangsúlya. Ez azonban az író egyetemesebb kultúrkritikai szándékával is összefügg. A jó szándékú fra Veselko Kuljić tudathasadásos tömeggyilkossá alakulására ugyanis nem a mai napi politikai recept szerint kerül sor. A pap nem azért kezdi éjszaka öldökölni a nappal önfeláldozóan védett szerbeket, mert horvát létére eleve szerbfalónak született. A pap az usztasák kényszerének engedve, félelmében követi el első gyilkosságát, majd pedig elfojtott szexualitását is kielégítve ismétli meg többször is aljas cselekedetét. A vélt és a valóságos lázadók legyilkolásával azt a belső rendet tartaná fenn önmagában, amelyhez már nem elég az önkínzás. Mirko Kovač sugallata szerint egy rosszul kialakított kultúra porlad el a pap tragédiájában. Annál is inkább, mert az usztasák végeznek a szerencsétlennel mint a szerbek állítólagos gyámoltójával. Némileg tendenciózus, konstruált ez a történet, mégis értékes, mert az író ezt a veszélyes közhellyé lett témát is a saját egyéni tartalmával tölti fel.

Mindaz, ami a tárgyalt elbeszélésekben inkább spontánul valósult meg, az az értelmező funkciójú befejezésben (Apám és mondásai, avagy az égbéli jegyespár) kellő megokoláshoz jut. Nem véletlenül ölti fel az író egy öregember maszkját, mivel olyasmit mond el önmagáról, ami ellen valószínűleg többé-kevésbé folyamatosan küzd, hiszen szövegeinek többsége közvetlenül vagy közvetve a szeretet és a megértés gondolatával fejeződik be. Az első elbeszélésében azzal az önvigasszal szuggerálja önmagát áttetszőnek, hogy – miként Blake mondja – „az égi teremtmények hangjai világosabban hangzanak, alakjuk pedig tisztábban látszik”. A repedésben rezignáltnan, passzív ellenállással nyugszik bele, hogy a bitorlók a győztesek, s hogy a károsultak tehetetlenek. A Züllött társaság – így kiemelt formában – „*az embert szív végtelen földataról!*” prédikál, s a végén azt tanácsolja az embereknek: „Higgyenek valamennyire a jóságban. Legyen szívük!” Az emberélet harmincadik esztendeje a szenvedés általi megtisztulás hirdetésével ér véget: „*a boldogság az, amikor megérzed, hogy ami terbesnek tűnt, az élet egyedüli értelmévé vált.*” Az Éj s nap és a befejező elbeszélés

utolsó sorai viszont közvetlenül az istenre apellálnak.

Miként láthattuk, ez az alkotó önmaga pszichoanalitikusa. A lélekkórtan tudománya aligha lehet illetékes ennek a rendhagyó mentalitásnak az értékelésében. Annál kevésbé, minthogy a Mirko Kovač prózájában kínálkozó magatartás a legtöbb vonatkozásában különösen napjainkban képvisel nagy értéket. A mai fedezet nélküli fogyasztói verseny tébolyában ez a hercegovinai író igen szerényen él, ahelyett hogy (miként pályatársai között igen sokan) vizet prédikálna és bort inna. Azután a nemzeti kultúrák iránti viszonyulása is megszívlelendő. A jót és a rosszat arányosan osztja el a nemzetek között, szerbsége nem tölti el felsőbbrendűséggel. Pravoszláv volta nem akadályozza abban, hogy meglássa a muzulmán vagy a magyar ember sorsának lényegét.

Ez akkor is így van, ha Mirko Kovač szellemi elődei között a legnagyobb orosz írók vannak előtérben.

